

Збарський В.К.

*д.е.н., професор,
професор кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*
Zbarsky Vasyl
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Останчук А.Д.

*к.е.н., доцент, декан факультету аграрного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і природокористування України*
Ostapchuk Anatoliy
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОЄДНАННЯ РІЗНИХ ЗА РОЗМІРОМ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE BALANCE OF DIFFERENT IN SIZE ENTERPRISES

Анотація. У статті проаналізовано проблеми раціонального поєднання великих, середніх та малих підприємств. Доведено, що сьогодні виникає необхідність раціонального поєднання, а не протиставлення великих, середніх і малих підприємницьких структур на селі, адже різні за розмірами підприємства АПК залежно від своїх видових особливостей і умов функціонування мають відповідні переваги та недоліки. Зазначено, що тривала одностороння орієнтація на необмежену концентрацію виробництва та захоплення гігантоманією в епоху соціалізму виявилися невиправданими логікою економічного розвитку. Запропоновано методологію для розв'язання проблем раціонального поєднання малих, середніх і великих підприємств в аграрному секторі України. Досліджено ключові аспекти моделі взаємозв'язків організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі України. Розроблено схему територіальної громади як єдиного комплексу регіональної системи.

Ключові слова: аграрне виробництво, селянські фермерські господарства, розвиток, ефективність, мала форма господарювання.

Постановка проблеми. Проблема раціонального поєднання малих, середніх і великих підприємств відноситься до числа актуальних. Ця проблема, насамперед орга-

нізаційна, впливає із визначення організаційних відносин. А це відносини між частинами. У даному разі – підприємствами, причому йдеться не про господарські кооперативні зв'язки між ними, а про співвідношення у розмірах, відношенні частини і цілого, тобто підприємства як частини галузевої, територіальної або регіональної системи й усього господарського комплексу. Якщо ціле – це галузь або територія (село, територіальна громада, район, область), то якими повинні бути їхні частини, що називаються суб'єктами господарювання? Скільки повинно бути таких частин (складників), щоб ціле могло функціонувати як економічно самостійне утворення? Як їх наявність або, навпаки, відсутність деяких із них відображається на цілісності, функціонуванні й розвитку відповідних систем?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще у працях комісії царської Росії, заснованої для перегляду статутів фабричного і ремісничого, відзначалося, що «вопрос о том, что считать ... большим заведением и что малым, в сущности, неразрешим вполне правильно. Можно в этом случае принять признаком или число рабочих и свойство

механических снарядов, или капитальную стоимость, или годовой оборот заведения» [1]. Фактично ці ж показники застосовуються й понині, а в системі управління державною промисловістю ще недавно вони використовувалися для визначення: а) категорійності підприємств з оплати праці керівних та інженерно-технічних працівників; б) числа типів структур управління підприємств галузі. Це свідчить про суттєвість властивостей виробничо-господарських систем, які відображаються даними ознаками.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Економічний ефект сільськогосподарських формувань району (територіальної громади) сьогодні продовжують визначати як суму ефектів розміщення і господарювання окремих складників, а не як наслідок їх глибокого (комплексного) поєднання. У цьому вбачається порушення вимог закону синергії та ринкової економіки, який важливий, як і інші закони організації, для вирішення питань структуризації виробничо-господарських систем.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз стану сучасних особливостей співвідношення малих, середніх та великих підприємств аграрного сектору України, беручи до уваги їхню соціально-економічну природу та передумови формування фермерського укладу на селі.

Виклад основного матеріалу. Перехід галузей агропромислового виробництва на роботу за умов ринкової економіки безпосередньо використовує й організаційну політику в господарській сфері. Уже сьогодні виникає необхідність раціонального поєднання, а не протиставлення великих, середніх і малих підприємницьких формувань (рис. 1).

Із даних рис. 1 видно, що об'єднана сільська територіальна громада – це надскладний організм, у якому функціонують різні за формами власності і господарювання суб'єкти: малі форми господарювання (МФГ), зокрема особисті селянські господарства (ОСГ), фермерські господарства (ФГ), малі підприємства (МП), інші підприємства і фірми як виробничого, так і соціального призначення.

Різні за розмірами підприємства АПК залежності від своїх видових особливостей і умов функціонування мають відповідні переваги та недоліки. Тривала одностороння орієнтація на необмежену концентрацію виробництва та захоплення гігантоманією в епоху соціалізму виявилися невиправданими логікою економічного розвитку. Для вирішення проблем раціонального поєднання малих, середніх і великих підприємств, насамперед, *необхідне розроблення відповідної методології.*

Першим питанням названої методології є вибір ознак або показників, за допомогою яких можуть бути визначеними розміри їх співставлення. Спроби отримати відповідь на поставлене питання мають давню історію.

Нині показниками розміру підприємств виступають кількість зайнятих працівників, обсяг продаж та балансова вартість активів.

Це свідчить про суттєвість властивостей виробничо-господарських систем, які відображаються даними ознаками.

У низці випадків залежно від мети порівняння підприємств названі ознаки можуть доповнюватися і такими важливими характеристиками підприємств, як: а) кількість найменувань використаних видів сировини, напівфабрикатів, матеріалів та їх постачальників; б) кількість найменувань виробленої продукції або її споживачів; в) число структурних підрозділів, які утворюють підприємство, тим більше різних за профілем діяльності (цільового призначення, спеціалізації); г) величина земельної площі під посівами або тісі, що відведена під будівництво підприємства, склади, очисні споруди тощо; д) масштаб забруднення навколишнього середовища – кількість шкідливих викидів в атмосферу, забруднення річок стічними водами (табл. 1).

За останній період показники розвитку малих аграрних формувань на відміну від великих і середніх мають кращі результати.

Практично всі показники їх розвитку – від кількості до рівня рентабельності мають тенденцію до підвищення. Якщо показники обсягу реалізованої продукції та фінансові результати до оподаткування у великих та середніх підприємствах за аналізований

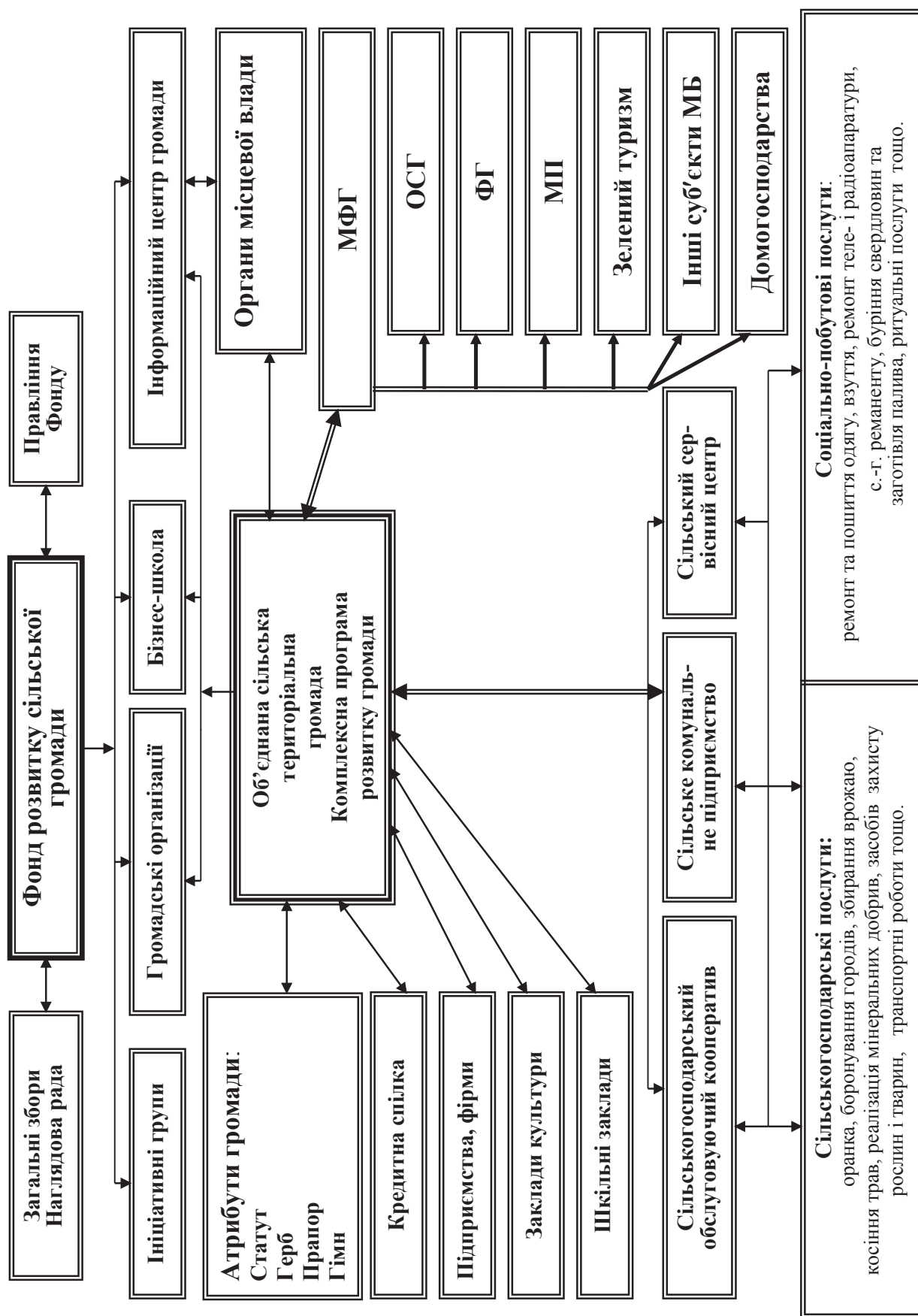

Рис. 1. Схеми об'єднаної сільської територіальної громади як єдиного комплексу регіональної системи

період зросли відповідно у 3,3 і 3,1 та 3,6 і 2,9 рази, то в малих підприємствах – у 7,8 та 11,3 рази. Приріст рентабельності від операційної діяльності (6,2%) мають лише малі підприємства.

Так, наприклад, для характеристики малих підприємств у Положенні про організацію діяльності малих підприємств, прийнятому ще за радянських часів, окрім зазначеної ознаки – чисельності персоналу малого підприємства – передбачалося доповнення ознаками: а) наявністю безцехової структури управління; б) робота засновників малих підприємств повинна базуватися на принципах самоокупності та самофінансування.

Друге питання методології стосується переліку чинників, що впливають на розмір підприємства. До них слід віднести: а) тип виробництва: дискретне і безперервне, виробниче і невиробниче, сезонне і постійне, просте і складне (наукомістке) тощо; б) організацію виробництва: спеціалізація, уніфікація, концентрація, комбінування, диверсифікація; в) місце підприємства у структурі галузі (виробничо-господарської системи);

г) розмір потреби, напрям використання продукції та її значущість (місцева, галузева, загальнодержавна, міжнародно-експортна); д) потреби і джерело ресурсного забезпечення, у тому числі особливості сировини та розміщення сировинної бази; е) ступінь розвитку виробничої і соціальної інфраструктури; ж) форму власності: державна, колективна, кооперативна, корпоративна, змішана, приватна тощо.

У Господарському кодексі України знайшла своє відображення низка відзначених ознак його типологічної класифікації. Відзначимо, що проблема раціонального поєднання державних, колективних і приватних підприємств, їхніх симбіозних форм організації управління виробництвом вимагає спеціального вивчення.

Третє питання методології – вибір оцінних показників виходячи з критеріїв результативності і/або ефективності роботи підприємства, залежних від його розмірів та з урахуванням впливу сукупності факторів. Такі функції можуть бути побудовані відносно інтересів: а) окремої системи (під-

Таблиця 1

Діяльність великих, середніх і малих підприємств сільського й лісового господарства та мисливства України

Показник	Підприємства					
	великі		середні		малі ¹	
	2010	2017	2010	2017	2010	2017
Кількість підприємств, од. ²	13	22	3440	2298	47213	48222
Частка у загальній кількості, %	0	0	6,8	4,6	93,2	95,4
Зайнято працівників, усього, тис осіб.	32,9	27,5	515,5	335,8	219,9	229,7
Частка у загальній кількості, %	4,3	4,7	67,1	56,6	28,6	38,7
Кількість найманих працівників у розрахунку на одне підприємство, осіб	2531	1528	150	141	8	8
Розмір власного капіталу в розрахунку на одне підприємство, млн грн	1663,9	3601,1	237,3	878,9	24,4	70,6
Капітальні інвестиції у землю, млн грн	0	29,1	39,7	74,8	2,2	49,3
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	11664,5	38879,9	65553,5	237987,3	22673,4	177512,9
Частка у загальній кількості, %	11,7	8,6	65,6	52,4	22,7	39,0
Обсяг реалізованої продукції в розрахунку на одне підприємство, млн грн	897,3	2159,9	190,6	998,7	0,48	3,72
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	2611,7	8062,8	12412,0	35738,3	2268,1	25543,0
Частка підприємств, які одержали прибуток, %	76,9	88,9	83,8	88,4	65,8	86,1
Рентабельність операційної діяльності, %	29,8	24,6	23,2	20,8	17,9	24,1
Рентабельність усієї діяльності, %	22,0	20,5	16,8	15,4	11,2	15,6

¹ З урахуванням фермерських господарств. ² Дані за 2018 р.

Джерело: статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання», 2017. – Київ: Держслужба статистики України, 2018. 453 с.

приємство); б) взаємодії систем (підприємства-суміжники); в) надсистем (регіон, господарство, країни-держави). У минулому методичні розроблення проводилися з позицій окремого підприємства, хоча і пропонувалося враховувати ознаки регіонального розвитку. Але при цьому не бралися до уваги умови керованості, незважаючи на те що техніко-економічні показники виробництва, як привабливо б вони не виглядали у проекті підприємства, фактично можуть бути досягнутими тільки внаслідок управління використанням основних виробничих фондів, в які перевтілюються капітальні вкладення на будівництво після їх освоєння. Ще в кінці 80-х років минулого століття робилися спроби показати продуктивність розгляду питань створення або реорганізації виробничої структури підприємства як завдання формування об'єкта управління [2]. На жаль, рекомендований підхід недостатньо використовується в ході реорганізації підприємств і галузей, і до цих пір у формуванні об'єктів управління різних рівнів проявляються крайнощі: а) розчленованість «об'єкта» по декількох суб'єктах і відсутність зацікавленого «господаря», здатного якщо і не проводити єдину технічну політику та відповідати за задоволення потреб народного господарства, так здійснювати координацію розрізнених об'єктів на основі узгодження стратегії розвитку, насичувати товарний ринок; б) надмірна сконцентрованість об'єкта, монопольний стан керівного суб'єкта, диктат виробника над споживачем. У цьому аспекті завдання раціонального поєднання підприємств різної величини є більш часткове відносно проблеми раціонального формування об'єктів управління хоча б тому, що й усередині підприємства необхідне раціональне поєднання в розмірах утворюючих його підрозділів.

Четверте питання методології – встановлення залежності або розроблення методів її знаходження між величиною оціночного показника і числовим значенням показника, який характеризує розмір підприємства. З позицій загальної теорії організації представляється запозичення, звісно, з певною інтерпретацією, методів побудови алло-

метричних рівнянь, які використовуються в біології під час вивчення співвідношень між розмірами тварини (маса тіла, об'єм поверхні) та її органами або інтенсивністю метаболізму та інших процесів життєдіяльності. У цьому знайшла б практичне втілення лінія на зміцнення інтеграції суспільних, природничих, соціальних і технічних наук. Справа в тому, що: а) підприємство як господарський механізм подібно живому організму потребує для свого виживання (збереження) і розвитку енергії (фінансових, матеріальних, трудових ресурсів, інформації, знань, які не даються задарма), воно також діє на певній території (середовищі) і відноситься за своєю приналежністю до галузі, як особина до виду; б) «конструкція тварини оптимальна ... оскільки еволюція негайно усуває все неекономічне і марновитратне» [3]. Під час проектування нових підприємств, визначення їхніх виробничих потужностей і за зміни організаційних форм діючих (розукрупнення – злиття, виділення самостійних селянських, фермерських господарств, малих підприємств тощо) необхідно знати, до яких наслідків (результатів) призведе встановлення тієї чи іншої величини підприємства. І тут не можна користуватися прямо пропорційною залежністю, як, наприклад, під час визначення величини інвестицій, яка змінюється зі зміною обсягу виробництва, за допомогою питомих капітальних вкладень, а необхідно використовувати показникову функцію.

П'яте питання методології зумовлене новизною постановки завдання: йдеться не про розміри окремо взятого підприємства, а про співвідношення розмірів низки підприємств. Необхідно знати, в яких межах повинен будуватися цей ряд, щоб забезпечити раціональне поєднання підприємств різних розмірів. Оскільки підприємство одночасно існує і в галузевій, і в територіальній системах, шукане співвідношення суттєве для обох. Причому підходи тут не можуть бути однаковими.

У складі галузі середні та малі форми господарювання повинні попадати у сферу «тяжіння» великих. При цьому вони можуть: а) навіть залишаючись юридично самостій-

ними, їх структурними підрозділами: філіалом, опорним пунктом, дочірнім підприємством, тобто частинами, які входять до складу цілого на основі субординації (адміністративних зв'язків); б) «воліти» приєднатися до крупних на основі госпрозрахункового інтересу, тривалих і стабільних господарських (кооперативних) зв'язків. Наявність у галузі «різнокаліберних» підприємств, чий статус, проте, інваріантний (незалежний від змін, постійний, незмінний) розміру, погіршує співвідношення централізації, сприяє збільшенню числа об'єктів та створює ринкове середовище для їхньої підприємницької діяльності.

У територіальному розрізі підприємства різних розмірів можуть бути більш «незалежними» відносно один від одного, але тісніше «прив'язані» до потреб адміністративно-територіальної одиниці. В її межах «асортиментний набір» підприємств повинен бути таким, щоб забезпечувалося пропорційне, гармонійне функціонування і розвиток території, тобто щоб він був подібним набору хромосом у живій клітині. Це якраз те, що може слугувати природною підставою підвищення господарської або, якщо точніше, підприємницької ролі місцевих органів влади та самоврядування. За неможливості організації (розміщення) «відсутніх» підприємств на тій чи іншій території, тобто за наявності ознак деформованості структури її «господарства», повинне ставитися питання про уточнення меж даної території. Інакше кажучи, вихідним пунктом адміністративного поділу території повинне слугувати, якщо абстрагуватися від питань забезпечення національного суверенітету, економічне районування. Такий підхід проявиться під час розроблення питань роботи територіальної одиниці на засадах підприємництва (регіонального госпрозрахунку).

За різниці умов раціонального співвідношення підприємств у галузевому і територіальному розрізах загальним для них повинна бути перевага (примат) цілого над частиною. Отже, включення малих і середніх форм господарювання в галузеву систему управління виробництвом відбувається через великі, тобто послідовно; у

територіальну – безпосередньо, тобто паралельно, оскільки на одній і тій же території можуть розміщуватися підприємства різних галузей і оскільки те, що рахується малим чи великим в одній галузі, зовсім не є таким за таких же характеристик для іншої. Економічний ефект сільськогосподарських формувань району (області) сьогодні продовжують визначати як суму ефектів розміщення і господарювання окремих складників, а не як наслідок їх глибокого (комплексного) поєднання. У цьому вбачається порушення вимог закону синергії та ринкової економіки, який важливий, як і інші закони організації, для вирішення питань структуризації виробничо-господарських систем.

Кожне підприємство необхідно розглядати як ланку в ланцюгу виробничо-господарських зв'язків. Підприємства взаємодіють за допомогою економічних, технічних, політичних, соціальних, культурних та інших зв'язків між собою, а також з іншими інгредієнтами середовища. І співвідношення в розмірах підприємств (усередині території) повинне бути таким, щоб усунути наявність вузьких місць (диспропорцій), втрати сировини і «звалище» нереалізованої продукції, щоб комунікації під час здійснення обмінних процесів досягалися за мінімальних сумарних транспортних витрат. Можливості ресурсного забезпечення, перш за все енергетичного, яке надає життєве середовище, виступають природним обмеженням на розміри живих систем.

Зміна організаційної політики в аграрному виробництві, перехід від односторонньої орієнтації на широку концентрацію виробництва до пошуків раціонального співвідношення великих, середніх та малих підприємств вимагають і статистики, яка давала б змогу аналізувати хід її практичної реалізації. Разом із тим відповідних даних у відкритому друку немає. А як потрібні, насамперед, дані, які б містили відомості про кількість підприємств (великих, середніх та малих), наводилося їх групування за обсягом виробництва продукції, чисельності працюючих, вартості виробничих фондів, енергоозброєності, закріплених земельних угідь, поголів'ю худоби тощо (рис. 2).

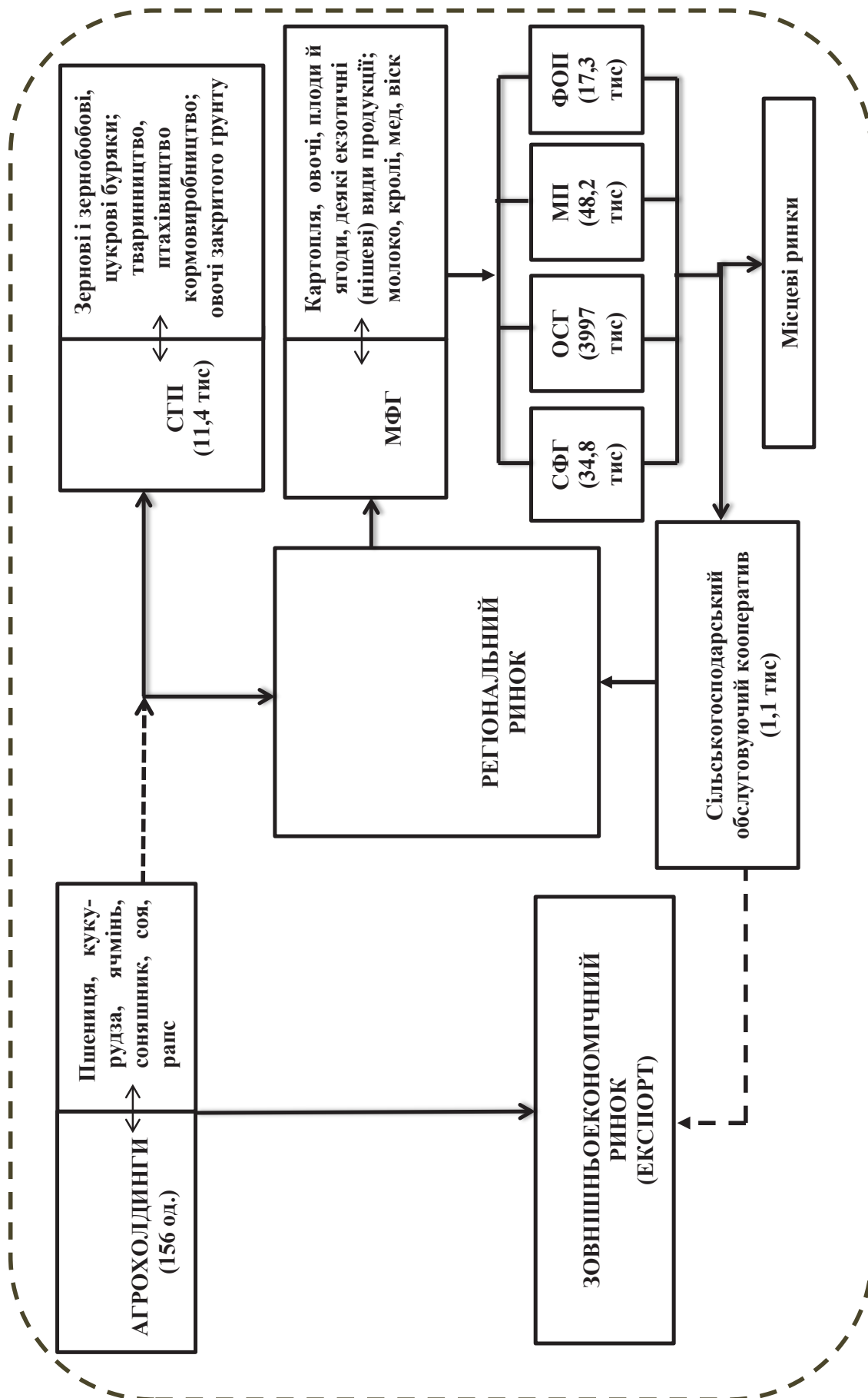

Рис. 2. Модель взаємозв'язків організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі України

СГП – сільськогосподарські підприємства; МФГ – малі форми господарювання (СФГ – сімейні фермерські господарства;

ОСГ – особисті селянські господарства; МП – малі підприємства; ФОП – фізичні особи – підприємці)

Кожне підприємство має свої переваги та недоліки, саме поєднання їх у системі дає змогу взяти переваги одних і запобігти недолікам в інших. При цьому «плюси» великих підприємств нерідко обертаються «мінусами» малих, і навпаки. Так, на великому сільськогосподарському підприємстві, як правило, нижче собівартість продукції в силу хоча б ефекту масового виробництва. Крім того, менші й транспортні витрати в розрахунку на одиницю продукції завдяки тому, що воно має у своєму складі більше технологічних переділів. Великому підприємству легше фінансувати наукові дослідження і розробки, розвивати соціальну інфраструктуру.

У малій формі господарювання на селі значно менше власних засобів, необхідних для технічного переозброєння, реконструкції, їй складніше придбавати сучасне, як правило, дороге обладнання, займатися підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації працівників підприємства тощо. Малим формам господарювання набагато важче, за інших рівних умов, вийти на міжнародний ринок, займатися зовнішньоекономічною діяльністю, тому для таких формувань більш значимо, ніж для середніх, добровільне об'єднання (кооперування), вступ до асоціацій тощо.

Разом із тим малі форми господарювання на селі, виробляючи більш просту у виготовленні, а отже, й яка вимагає меншого числа технологічних переділів продукцію, мають більш гнучку переорієнтацію на виробництво нової продукції або на освоєння новинок виробництва. Швидка пристосовуваність до мінливих вимог ринку, здатність до оперативних змін і готовність йти на виправданий комерційний ризик дають змогу у стислі строки задовольнити потреби ринку, це суттєві переваги перед великими підприємствами (табл. 2).

За кордоном невеликі форми господарювання венчурного спрямування спеціально створюються для того, щоб не ризикувати всією величиною капіталу (активів) під час освоєння новинок і зон господарювання.

Малі форми господарювання дають змогу краще використовувати місцеву сировину і

трудові ресурси, невеликі масштаби яких не дають можливостей створити великі потужності, не представляють інтересу для великого бізнесу, який не бажає розминуватися на дрібниці. Просто внаслідок великого числа малих форм господарювання їхня діяльність робить вагомий внесок у приріст ВВП країни та забезпечення продовольчої безпеки.

На малих підприємствах, наприклад, коротший технологічний цикл, менше «омертвляється» засобів у незавершеному виробництві, вище швидкість обігу обігових засобів. Інакше кажучи, у нього інтенсивніше протікають обмінні процеси із середовищем, що є вагомим, якщо мати на увазі необхідність прискорення темпів зростання економіки, нарощування випуску товарів народного споживання. Нездарма розвиток малих і середніх підприємств нині в Україні починають розглядати як чинник інтенсифікації суспільного виробництва.

Отже, для об'єктивної оцінки результативності різних форм господарювання й управління повинні бути забезпечені: а) необхідна різноманітність самих форм або широкий спектр, в якому могли б проявитися їхні суттєві відмінності; б) рівні стартові умови для кожної форми або правова рівновага у положенні власників.

Якщо користуватися термінологією живої природи, то відзначимо, що в біологічних системах діють закономірності видового розмаїття. Воно тим більше, чим: а) ширше загальний діапазон ресурсів, які споживаються різними видами; б) ширше перетин екологічних ніш – спектрів ресурсів для відповідних видів; в) більш спеціалізований кожний вид, тобто споживає більш вузький спектр ресурсів; г) повніше використовується спектр ресурсів.

Неважко помітити, що ці закономірності легко можуть бути інтерпретованими відносно економічних систем. Більше того, на нашу думку, вони повинні, якщо дійсно прагнути до різноманіття форм господарювання, братися до уваги під час розроблення заходів законодавчого регулювання умов підприємницької і виробничо-господарської діяльності. Подібні переконання і стосовно низки інших біологічних законо-

Розвиток форм господарювання у сільському господарстві України

Показники	2000 р.				2018 р.			
	ВК	у тому числі			ВК	у тому числі		
		СГП - всього	у т. ч.: ФГ	ОСГ		СГП - всього	у т. ч.: ФГ	ОСГ
Площа с.-г. угідь, тис га	38421	29878	2342	8543,4	36554	19960	4580	16594
у % до підсумку	100	77,8	6,1	22,2	100	54,6	12,5	45,4
Виробництво валової продукції у порівняних цінах 2010 р., млрд грн	151,0	58,0	3,1	93,0	268,6	157,6	22,7	111,0
у % до підсумку	100	38,4	5,3	61,6	100	56,3	9,2	66,7
у т. ч. продукції:								
- рослинництва	92,8	45,8	2,9	47,0	198,7	124,7	20,9	74,0
у % до підсумку	38,4	49,3	5,1	50,3	74,0	79,1	92,1	39,7
- тваринництва	58,2	12,2	0,2	46,0	69,9	32,9	1,8	37,0
у % до підсумку	21,0	21,0	0,1	79,0	26,0	20,9	7,9	33,3
Виробництво, тис т:								
зерна	24459	19964	1256	4495	70056	47282	10104	13960
картоплі	19838	277	56	19561	22504	430	116	22088
цукрових буряків	13199	11594	755	1605	13968	13837	961	651
соняшнику	3457	3025	347	432	14165	10157	2812	1972
овочів	5821	986	83	4835	9440	1340	253	8083
плодів і ягід	1453	264	4	1189	2571	332	135	2015
винограду	514	360	0,7	154	467	234	17,2	205
м'яса (у забійній вазі), всього	1663	438	8,2	1225	2355	1483	58,2	821
молока	12658	3669	67,8	8989	10064	2766	202	7309
яєць, млн шт.	8809	2977	6,7	5831	16132	8365	117,2	7231
вовни, тис т	3,4	1,3	-	2,1	2,0	0,3	0	1,7
Поголів'я, тис гол.: ВРХ, усього	9424	5037	103	4386	3332,9	1166,6	106,5	2194,8
в т. ч.: корів	4958	1851	36	3107	1919,4	466,6	42,8	1451,6
свиней	7652	2414	54	5238	6065,4	3303,6	255,4	2629,7
овець і кіз	1875	413	6	1462	1268,6	187,0	43,8	1086,3
коней	701,2	249,8	6	451,4	244,0	17,0	1,1	229,8
птиці, млн гол.	123700	25394	100	98400	211654,0	112512	4039,1	92841,5

Примітка: ВК – усі категорії господарств, СГП – сільськогосподарські підприємства; ФГ – фермерські господарства; ОСГ – господарства населення.

Джерело: дані Державного комітету статистики України

мірностей. До них належать такі: а) крупні форми порівняно рідкісні, але їх особини довго живучі; б) швидкість вимирання вище у видів із низькою еволюційною пластичністю, тобто гнучкістю, здатністю до організаційних перетворень – морфологічної перебудови, яка обернено пропорційна часу генерації (становлення); в) більша еволюційна пластичність властива малим видам із коротким часом генерації і високою швидкістю формоутворення; г) розподіл видового різноманіття за розмірними класами може пояснюватися динамічною рівновагою між процесами еволюції і селективного вими-

рання [4]. Якщо провести аналогію між фізичною енергією у біосистемі організму і кількістю грошей у споживача в економічній системі за критерієм корисності обох витрат, то виявляється, що поведінка тварини під час добування їжі подібна до поведінки покупця в магазині [5].

Еволюційний підхід дає змогу зробити узагальнюючий висновок про те, що введені у невеликій кількості в систему нові складники призводять до виникнення нової мережі реакцій між її компонентами. Нова мережа реакцій починає конкурувати зі старим способом функціону-

вання системи. Якщо система *структурно стійка* відносно вторгнення нових одиниць, то новий режим функціонування не встановлюється, а самі нові одиниці (іннованти) гинуть. Але якщо структурні одиниці успішно «приживаються» (наприклад, якщо нові одиниці розмножуються достатньо швидко і встигають «захватити» систему до того, як загинуть), то вся система перебудовується на новий режим функціонування: її активність підкоряється новому синтаксису [6]. Думається, що розуміння цього положення також важливе для успіху в економічній перебудові аграрного виробництва на шляху до ринку.

Висновки і пропозиції. Що ж стосується порівняно невеликих форм господарювання в сукупності виробничо-господарської системи, то це співвідношення збережеться, мабуть, і у віддаленій перспективі. Чим вище буде міра різноманіття організаційних форм різного розміру, форм власності і господарювання, тим ширше очікуваний потік пропозицій на ринку товарів і послуг, тим повніше задоволення виробничих і особистих потреб суспільства.

У довгостроковій перспективі бачиться можливим тільки двоєдине вирішення названої проблеми: з одного боку, послідовна орієнтація на ринкові відносини для гарантії забезпечення конкурентоспроможності продукції всіх підприємств – малих, середніх і великих; з іншого – підвищення якості життя, розвиток соціальної інфраструктури сільської місцевості, що збереже її як основу життєдіяльності та зайнятості населення.

Література:

1. Глобальное общество: новая система координат (подходы к проблеме) / Э.Б. Алаев и др. Санкт-Петербург : Алетей, 2000.
2. Мак-Фарленд Д. Поведение животных. Москва : Мир, 1988.
3. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Москва : Прогресс, 1986.
4. Труды комиссии, учрежденной для пересмотра уставов фабричного и ремесленного. Ч. III. Санкт-Петербург, 1864.
5. Управление социалистическим производством. Москва : Мысль, 1979. 234 с.
6. Шмидт-Нильсон К. Размеры животных: почему они так важны? Москва : Мир, 1987. 298 с.
7. Слюсаренко О.А., Журавлёв Е.Н. Крупный и малый бизнес: взаимодействие и кооперация. Киев, 1999. 76 с.

8. Аграрные преобразования в Восточной Германии. Москва : Наука, 1997. С. 27–30.
9. Аграрный сектор США в конце XX века / под. ред. д.э.н. Б.А. Чернякова. Москва : Наука, 1997. С. 32–38.
10. Энгельгардт А.Н. Из деревни: 12 писем, 1872–1887. Москва : Мысль, 1987. 636 с.
11. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства. Москва : Коопиздат, 1925. 387 с.
12. Чаянов А.В. Краткий курс кооперации. Москва : Коопиздат, 1925. 75 с.
13. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации. Москва : Мысль, 1919. 345 с.
14. Фермерські господарства України у 2011 році. Київ : Держкомстат України, 2012. 87 с.
15. Сільське господарство України за 2017 рік : статистичний збірник. Київ : Держстат України, 2018. 392 с.
16. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році : статистичний збірник. Київ : Держстат України, 2019. 89 с.

References:

1. Alaiev, E. (2000). Globalnoe obschestvo: novaya sistema koordinat (podhodyi k probleme). [Global society: a new coordinate system (approaches to the problem)]. Saint-Petersburg. (in Russian)
2. Mac-Farland, D. (1988). Povedenie zhyvotnyih [Animal behavior]. Moskva. (in Russian)
3. Prigozhin, I., Stengers, I. (1986). Poryadok iz haosa [Order out of chaos]. Moskva. (in Russian)
4. Trudyi komissii, uchrezhdennoy dlya peresmotra ustavov fabrichnogo i remeslennogo [Proceedings of the commission established to revise the charters of factory and craft] (1864). Part III. Saint-Petersburg. (in Russian)
5. Upravlenie sotsialisticheskim proizvodstvom (1979). [Socialist Production Management]. Moskva. (in Russian)
6. Shmidt-Nielson, K. (1987). Razmeryi zhyvotnyih: pochemu oni tak vazhnyi? [Animal sizes: why are they so important?]. Moskva. (in Russian)
7. Slyusarenko, O., Zhuravlyov E. (1999). Krupnyiy i малыiy biznes: vzaimodeystvie i kooperatsiya [Big and small business: interaction and cooperation]. Kiev. (in Russian)
8. Agrarnyye preobrazovaniya v Vostochnoy Germanii (1997). [Agrarian transformations in East Germany] Moskvapp. 27–30, pp. 27–30. (in Russian)
9. Chernyakov, B. (1997). Agrarnyy sektor SShA v kontse XX veka [US agricultural sector at the end of the twentieth century]. Moskva, pp. 32–38. (in Russian)
10. Engelgardt, A. (1987). Iz derevni: 12 pisem [From the village: 12 letters]. 1872–1887. Moskva. (in Russian)
11. Chayanov, A. (1925). Organizatsiya krestyanskogo hozyaystva [Organization of peasant farming]. Moskva. (in Russian)
12. Chayanov, A. (1925) Kratkiy kurs kooperatsii [Short course of cooperation]. Moskva. (in Russian)
13. Chayanov, A. (1919). Osnovnyie idei i formy organizatsii krestyanskoy kooperatsii [The main ideas and forms of organization of peasant cooperation]. Moskva : Mysl'. (in Russian)
14. Fermerski gospodarstva Ukrayini u 2011 rotsi. Derzhkomstat Ukrayini (2012). Kyiv. (in Ukrainian)
15. "Silske gospodarstvo Ukrayini" za 2017 rik: Stat. zbirk. Derzhstat Ukrayini (2018). Kyiv. (in Ukrainian)
16. Sotsialno-demografichni harakteristiki domogospodarstv Ukrayini u 2019 rotsi. Stat. zbirk. Derzhstat Ukrayini (2019). Kyiv. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье проанализированы проблемы рационального сочетания больших, средних и малых предприятий. Доказано, что сегодня возникает необходимость рационального сочетания, а не противопоставления больших, средних и малых предпринимательских структур в сельской местности, поскольку разные по размеру предприятия АПК имеют в зависимости от своих видовых особенностей и условий функционирования соответствующие преимущества и недостатки. Отмечено, что длительная односторонняя ориентация на неограниченную концентрацию производства, увлечение гигантоманией в эпоху социализма оказались неоправданными логикой экономического развития. Предложена методология для решения проблем рационального сочетания малых, средних и больших предприятий в аграрном секторе Украины. Разработана схема территориальной громады как единого комплекса региональной системы.

Ключевые слова: аграрное производство, крестьянские фермерские хозяйства, развитие, эффективность, малая форма хозяйствования.

Summary. In the article the problems of rational combination of big, middle and small enterprises are analyzed. It is proved that today there is a need in rational combining of the big, middle and small enterprises, but not their contraposing in the village because different in size enterprises of the agrarian sector have corresponding advantages and disadvantages depending on their types and terms of functioning. It is mentioned that long-term one side orientation at unlimited concentration of industry as well gigantomania during the socialism proved to be unreasonable logics of economic development. There has been methodology offered in order to solve the problem of rational combination of big, middle and small enterprises in the agrarian sector of Ukraine. A scheme of the territorial community as a unique complex of regional system has been developed. It has been proved that in different conditions of rational combination of enterprises in branch and territorial measures the common thing is the advantage of the whole above the partial. Enterprise as an economic mechanism equally to some living organism requires for its survival (conservation) and development of energy (financial, material, labour resources which are never given for free as well as information and knowledge), it also operates within a certain territory (environment) and belongs to its branch as an individual to the species. Studies have shown that in agriculture due to the peculiarities of the production processes motivation for honest and creative work of the owners of households and employees possesses increased economic importance. That is why in agriculture hired labor is not widespread even in the United States (in average there is not even one worker per farm). At the same time farming especially small-scale farming generally faces many of the well-known problems inherent in small business in general. The most crucial problem among them is to create an economy with an optimal level of concentration of production, the problem of obtaining credits and so on. To one extent or another, these problems can be solved by cooperating with farmers, specializing and integrating farms with agents in the agricultural sector. The further development of Ukraine's multi-layered economy will be made up of various organizational and legal forms of economic activity, in which modern large-scale technological production with private ownership of land and other means of production should be combined. Such a model will find a proper place for medium and small-scale farms. They will occupy a niche where the size of the enterprise does not play a decisive role, and conscientious and creative attitude to work is crucial.

Keywords: agrarian production, peasant farmer households, development, effectiveness, small entrepreneurial forms.